

Савчин Н. Б.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ УШАКОВА

Анотація. Стаття присвячена аналізу літературно-критичної діяльності російськомовного поета України Миколи Ушакова (1899–1973 рр.). На основі книг митця «Узнаю тебя, жизнь!» (1958 р.), «Состязание в поэзии» (1969 р.) та «Мастерская» (1983 р.), в яких зібрані його статті про українських поетів і прозаїків від Г. Сковороди, Т. Шевченка до Л. Первомайського та В. Симоненка, про поетичний переклад з близькоспоріднених мов, уривки із записників і щоденників, розкривається специфіка літературно-критичного доробку автора «Весни республіки».

Ключові слова: літературна критика, стаття, ескіз, збірка, «сьоме поле».

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що творчість відомого російськомовного поета України Миколи Ушакова (1899–1973 рр.) ніколи не була обійдена увагою критиків і літературознавців [1; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12], досі ще у вітчизняній науці про літературу немає праць, присвячених аналізу літературно-критичної діяльності автора «Весни республіки». Разом з тим вона досить вагома і, безперечно, потребує ґрунтовного аналізу та узагальнення, що й визначило актуальність досліджуваної проблеми.

Останнім часом в українському літературознавстві все частіше заходить мова про феномен письменницької критики, її специфіку, жанрову природу. Насамперед масмо на увазі публікації В. Брюховецького [2], Л. Вашків [3], Г. Вознюка [4; 5], В. Кузьменка [7] та деяких інших учених.

Літературознавці умовно поділяють критико-дослідницьку продукцію в літературному процесі певного історичного періоду на «фахову і письменницьку (два крила одного організму)...» [7, с. 53]. Проте й досі ще лишається дискусійним питання про термінологічне наповнення самого поняття «письменницька критика». Ми поділяємо думку тих дослідників, які включають в нього не тільки виступи, безпосередньо присвячені поточному літературному процесу, а й матеріали «мемуарного (найперше щоденників та листування митців), історико-літературного і навіть теоретичного плану, оскільки і в них письменники ставлять перед собою завдання актуально-критичні, що стосуються сучасного літературного процесу, а не лише академічно-наукові цілі» [7, с. 120]

Мета статті – з'ясувати специфіку літературно-критичної діяльності Миколи Ушакова, окреслити його внесок як критика української поезії в розвиток вітчизняного літературного процесу 20–70-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий мовознавець і літературознавець Ю. Шерех виокремлює в «рухомій естетиці» два методологічно означені табори: критики погляду, що схвалює або засуджує твір, виходячи з наперед кимось даних істин, – це своєрідна поліційно-критична функція; і критика вгляду, що «свідомо відмовляється від літературно-по-

ліційних функцій», намагається схопити об'єктивну сутність твору і «допомогти авторові усвідомити себе, а читачеві – зрозуміти автора» [13, с. 205]. Це не тільки літературна поліція, а швидше літературна консультація.

«Перше й першорядної ваги завдання критика – бути не поліцаєм, а дорадником, старшим другом, учителем, тренером, навіть просто екраном, що збирає проміння світла і кидає їх назад, в очі публіки, що готова сприйняти мистецький твір, але ще не знає як» [13, с. 213], – підкреслював автор згаданої концепції.

Саме таким критиком «вгляду», другом, учителем, скромним літературним консультантом, а часом і «екраном» був М. Ушаков.

В останній період своєї творчості поет працював над книгою «Сьоме поле» (за життя М. Ушакова були оприлюднені лише перші розділи книги в журналі «Радуга», 1971, № 11–12).

Так звані поля, які обробляв митець, 1) як поет, 2) як прозаїк, 3) драматург, 4) кіносценарист, 5) перекладач, 6) редактор і, насамкінець, 7) як літературний критик. Отже, критика, на думку письменника, – це сьоме поле, яке він дбайливо обробляв упродовж усієї своєї творчої діяльності.

М. Ушаков образно порівнював мистецтво літературного критика з професіоналізмом лікаря. І там, і там, мовляв, головне – діагноз, смілива правильність діагнозу [15, с. 234]. Критика – це діагноз, який визначає місце твору серед інших творів у літературному процесі. У сукупності такі діагнози, на переконання автора «Сьомого поля», визначають шляхи розвитку мистецтва і літератури.

За життя письменника вийшли дві книги його статей про поезію «Узнаю тебя, жизнь!» (1958 р.) і «Состязание в поэзии» (1969 р.). У журналі «Радуга» в 1971 р. з'явилися розділи його нової книги «Сьоме поле», де поет уже безпосередньо виступав не тільки в іпостасі літературного критика, але й дослідника власної творчої лабораторії. Згодом, уже після смерті письменника, московське видавництво «Советский писатель» випустило в світ книгу М. Ушакова «Мастерская» (1983 р.) – результат першої спроби дослідників вивчення великого архіву письменника. Крім літературно-критичних статей М. Ушакова, що публікувалися за життя автора, до книги «Мастерская» увійшли також і праці, оприлюднені вперше: «Традиция новаторства», «Динамическая поэтика», «Тема и материал» та ін. Вперше також тут були надруковані й уривки з щоденників та записів митця.

У полі зору М. Ушакова-критика передовсім перебувала українська література, її представники. Це насамперед студії про творчість Т. Шевченка. Зокрема, в статті «На переднем крае истории» (1961 р.) М. Ушаков підкреслює вплив українського поета на літератури інших народів. На думку автора статті, Т. Шевченко залишається і в другій половині ХХ ст. «найсучаснішим із сучасних», стоїть «на передньому краї історії».

У статті «Размером подлинника» (1956 р.), у виступі на ювілейній Десятій Шевченківській науковій конференції (Київ, 1961 р.), у статті «Переводя Шевченко» (1961 р.) та ін., вивчаючи специфіку й метрику віршів Т. Шевченка, М. Ушаков обґрунтовує необхідність перекладу його силабічних віршів розміром першотвору.

У своїх щоденникових записах російськомовний письменник України обґрунтовує положення про зв'язок творчості Т. Шевченка з художнім спадком Г. Сковороди, І. Котляревського, що свідчить, на його думку, про яскраво виражений національний елемент в поезії автора «Кобзаря», про відтворення національного духу як Т. Шевченком, так і його попередниками. Важливим висновком М. Ушакова стала теза про те, що Г. Сковорода був предтечею, провісником нової літератури. Саме поет-філософ Г. Сковорода утворював, уможливив ті шляхи, якими після нього пішли письменники нового періоду: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко. Відзначає М. Ушаков і епохальне значення «Енеїди», яке полягало насамперед у тому, що це був перший друкований твір, написаний живою розмовною мовою українського народу. За зовнішньою формою бурлескного стилю тут уже виразно пробивалися національні, патріотичні й соціальні мотиви. Проте, як вважає критик, «творчість Котляревського та інших попередників Шевченка була обмежена і своїми мистецькими засобами, жанрами, стилем, тематикою, і своєю ідейністю» [15, с. 301]. І тільки Т. Шевченко, використовуючи позитивні досягнення своїх попередників – Г. Сковороди і І. Котляревського, розвиваючи кращі їхні традиції, дав українському народу й усьому світу твори неперевершеної мистецької вартості й глибокого ідейного змісту.

Стаття «Леся Українка» (1963 р.) написана на основі рецепції критиком поетичних творів письменниці та її приватних листів до матері й до О. Кобилянської. Передовсім автора статті захоплює в поетесі почуття живого навіть у тому, що відокремлено від нас тисячоліттями, дивовижна її воля та спраглисть до життя навіть на краю прірви.

А ще М. Ушакова вражає фактографічна точність письма Лесі Українки, відчуття художньої деталі, влучної і точної. Географізація привабить у поетичних текстах «Весни в Єгипті» чи «Хамсіна» достовірність опису, митець прийме цю достовірність на озброєння свого реалізму, військовий кореспондент позаздрить лаконічності повідомлення, читач побачить нові картини.

Порівнюючи творчість Л. Українки та І. Франка, які були сучасниками, критик зосереджується на рецепції творчості І. Франка поетесою, для чого наводить як спогади чоловіка Л. Українки – К. Квітки, так і власні Лесині висловлювання щодо творчості її сучасника.

Розвідка «М.М. Коцюбинский» (1971 р.) – це скоріше «штрихи» до портрета письменника, лірично-критичний ескіз. На думку М. Ушакова, українська художня проза до М. Коцюбинського не знала такої точності в образному втіленні світу, українська літературна мова ще ніколи не була таким сприятливим воском в руках майстра [15, с. 341].

З усього творчого доробку М. Коцюбинського критик виокремлює лише дві речі – оповідання «Що записано в книгу життя» та повість «Тіні забутих предків». Проаналізувавши оповідання, М. Ушаков констатує: «Здається, немає у світовій літературі більш яскравого образу материнської відстороненості та синівської безпорадності» [15, с. 341].

Стаття «П.Г. Тичина» (1945 р.) присвячена з'ясуванню секретів поетичної майстерності автора «Сонячних кларнетів», його народності. М. Ушаков обстоює тезу про те, що народність –

це передовсім традиція, але не традиція окремих авторів чи шкіл, а традиція літератури в цілому, традиція літератур. У П. Тичини – це спадкоємні зв'язки з українською ліричною піснею та думою («Пісня про Зою Космодем'янську», «На майдані», «Золотий годин»). Мила наївність Г. Сковороди, що почасти відчувається на сторінках книг П. Тичини, поєднується в його творчості, на думку критика, з музичністю М. Коцюбинського, яка особливо відчутна в «Сонячних кларнетах». Як і Т. Шевченко, П. Тичина використовує найточніший реалістичний опис, щоб на його основі виростало філософське узагальнення – гнівна інвектива – заклик до боротьби («Похорон друга»). Саме ця поема, як вважає М. Ушаков, може служити блискучим зразком стислості й завершеності поетичного світу [14, с. 130].

Присвячує критик свої дослідження творчості таких українських поетів-сучасників, як М. Бажан, М. Терещенко, О. Кундзіч, В. Симоненко, Л. Первомайський та ін. Зокрема, у М. Бажана критик виокремлює книгу «Італійські зустрічі», вважаючи, що саме в ній читач знайде продовження традиції «неукраїнської» теми, що звучить в українській поезії, як своя. Ця традиція йде від Шевченкового «Кавказу» й віршів про сокиру й святе дерево – казахської легенди; від віршів Л. Українки про Єгипет та Італію. Підсумовуючи роздуми про поезію М. Бажана, критик робить висновок, що український поет вміє знаходити й на чужих берегах рідне, а для читача це далеке стає своїм, близьким [15, с. 385].

У творчості В. Симоненка, якому не було й тридцяти, коли смертельна хвороба позбавила українську поезію вдумливого лірика й надійного майстра, М. Ушаков виділяє ключову тему: простої людини – сіяча добра.

В. Симоненко писав переважно про таких людей. Якщо у Горація знаходимо: «Я воздвиг собі пам'ятник міцніший за мідь і вищий від пірамід. // Його не зруйнують ні дощі, ні вітри, ні сам час ...», а у Пушкіна: «Нет, весь я не умру – душа в заветной лире // Мой прах переживет и тленья убежит ...», то у Симоненка стара традиція отримує нове направлення: безсмертні не тільки великі імена. Про тих, хто віками ходив за плугом, поет говорить словами Горація і Пушкіна: «...я пам'ятник бабі Онисі воздвиг би ...» (саме «воздвиг», а не поставив!): «За те, що ми в космос зняли, // що нині здорові й живі, // я пам'ятник бабі Онисі // воздвиг би на площі в Москві».

«Слова «дорога», «правда», «людина» В. Симоненко не пише з великої літери, – констатує М. Ушаков, – символ і алегорія йому не притаманні, однак у віршах у нього той, хто сіє – сіяч добра» [15, с. 386].

Поезія Л. Первомайського, на думку критика, напрочуд жива саме своїми першовідкриттями. Основою відкриття М. Ушаков вважав життя минулого й сучасного, зафіксоване в образних деталях, свіжий словник письменника. А головною ознакою відкриття – антологічну неповторність цілого.

Почуття незмінні і теми одвічні – день і ніч, молодість і старість, ілюзія і реальність, біль і вгамування болю, однак картини життя невечірні. І хоча ніч, скажімо, XV ст. така ж темна, як ніч століття XX, проте це може бути час Ф. Війона, нічна французька рівнина в заметіль, коли гойдаються повішені і пританцьовують відьми й коні, а може бути ніч сучасного міста, коли гараж вглибині двору ледь вимальовується у світлі ліхтаря.

Серед творчого доробку Л. Первомайського критик вирізняє останню на той час книгу митця – «Древо пізнання» (1968 р.). «Енергійні реалістичні відкриття притаманні прицілу фоторепортера, котрому відомі ракурси і гра тіні й світла, що робить його роботу високим мистецтвом» [15, с. 390], – так оцінює М. Ушаков творчу еволюцію українського письменника.

Для кожного українського поета чи прозаїка, про якого писав М. Ушаков літературно-критичні студії, точно визначався «діагноз», своєрідне місце серед інших авторів у літературному процесі.

Висновки. Літературно-критичні праці М. Ушакова, присвячені творчості українських письменників, становлять значний інтерес як для літературознавців і критиків, так і для широкого читацького загалу, і потребують систематизації та вивчення. У своїй сукупності «діагнози» М. Ушакова, сформульовані образно й лапідарно в статтях, виступах на наукових конференціях, у щоденникових записках та в приватному листуванні, доволі точно визначали шляхи розвитку літератури і мистецтва в нашій країні.

Осмилення літературно-критичного доробку автора численних статей і багатьох книг про класиків української літератури та про письменників-сучасників М. Ушакова засвідчує важливе значення літературознавчого досвіду російськомовного поета України в розвитку науки про художнє письменство, у результаті чого поглиблювалося розуміння завдань та перспектив літературного поступу загалом та індивідуальної творчості митця зокрема. Це, отже, дає всі підстави інтерпретувати її не тільки як органічну частину українського літературного процесу, а й як складову вітчизняного літературознавства.

Література:

1. Адельгейм Е. Остаются стихи : Очерк творчества Н. Ушакова / Е. Адельгейм . – М. : Сов. писатель, 1979. – 288 с.
2. Брюховецький В.С. Специфіка і функції літературно-критичної діяльності / В.С. Брюховецький . – К. : Наук. думка, 1986. – 104 с.
3. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика : становлення, функції в літературному процесі / Л.П. Вашків. – Тернопіль : Поліграфіст, 1998. – 135с.
4. Вознюк Г.Л. Майстерність письменницької критики / Г.Л. Вознюк // Рад. літературознавство. – 1983. – № 7. – С. 52–55.
5. Вознюк Г.Л. Писательская критика в украинской советской литературе (Специфика. Этапы. Творческие индивидуальности) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.02 «Украинская литература» / Г.Л. Вознюк ; АН УССР, Ин-т л-ры им. Т.Г. Шевченко. – К., 1986. – 17 с.
6. Історія української літератури : XX – поч. XXI ст. : [навч. посібник] : у 3 т. / [В.І. Кузьменко, О.О. Гарачковська, М.В. Кузьменко та ін.] ; за ред. В.І. Кузьменка. – Т. 2. – К. : Академвидав, 2014. – 536 с.
7. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі : [монографія] / В.І. Кузьменко. – К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка, 1998. – 305 с.
8. Нізамутдінова Я.Ф. Українська література в творчій рецепції М.М. Ушакова : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.5

«Порівняльне літературознавство» / Я.Ф. Нізамутдінова ; Київський нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2009. – 17 с.

9. Новикова М. Мир, на образ множимый : лит.-критич. очерк / М. Новикова. – К. : Рад. письменник, 1970. – 236 с.
10. О Николае Ушакове : Статьи, очерки, воспоминания / сост. А. Стогнут. – К. : Рад. письменник, 1977. – 275 с.
11. Російська література України. – К. : Наукова думка, 1971. – 255 с.
12. Русские писатели Украины : Лит. портр. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1970. – 432 с.
13. Шерех Ю. Третья сторожа : Література, мистецтво, ідеологія / Ю. Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – 347 с.
14. Ушаков Н. Состояние в поэзии / Н. Ушаков. – К. : Дніпро, 1969. – 247 с.
15. Ушаков Н. Мастерская : О поэзии и поэтах / Н. Ушаков. – М. : Сов. писатель, 1983. – 423 с.

Савчин Н. Б. Літературно-критическая деятельность Николая Ушакова

Аннотация. Стаття посвящена анализу литературно-критической деятельности русскоязычного поэта Украины Николая Ушакова (1899–1973 гг.). На основе книг писателя «Узнаю тебя, жизнь!» (1958 г.), «Состояние в поэзии» (1969 г.) и «Мастерская» (1983 г.), в которых собраны его статьи об украинских поэтах и прозаиках от Г. Сквороды, Т. Шевченко до Л. Первомайского и В. Симоненко, о поэтическом переводе с близкородственных языков, отрывки из записных книжек и дневников, раскрывается специфика литературно-критического наследия автора «Весны республики».

Ключевые слова: литературная критика, статья, эскиз, сборник, «седьмое поле».

Savchyn N. Literary and critical activity of Mykola Ushakov

Summary. The article deals with literal and critical activity of Russian poet in Ukraine N. Ushakov (1899–1973). It highlights specific character of the writer's reception of the Ukrainian folklore in his works „Know you, life” (1958), „Rivalry in poetry” (1969), „Workshop” (1983), in particular, traditions by H. Skovoroda, T. Shevchenko, L. Pervomaiskyi and V. Symonenko, so does it focuses on the poetic translation of the related languages, on fragments from notes and diaries and his literary and critical attitude is explained by the author of „Republic's springs”.

Key words: literary criticism, article, sketch, collection of books, „the seventh field”.

*Сахневич М. С.,
аспірант общеуниверситетской кафедры
мировой литературы и культуры
имени профессора Олега Мишукова
Херсонского государственного университета*

ОСОБЕННОСТИ ЛИРИЧЕСКОГО ГЕРОЯ ПОЗДНИХ СТИХОТВОРЕНИЙ И. БРОДСКОГО

Аннотация. В статье выявлена специфика лирического героя как одной из форм авторского сознания в поздних стихотворениях И. Бродского, вошедших в поэтическую книгу «Пейзаж с наводнением (Стихи 1987–1994 гг.)». В работе представлен теоретический аспект проблемы, рассматриваются традиционные и современные точки зрения относительно проявления авторского сознания в поэтическом тексте.

Ключевые слова: лирический герой, лирический субъект, собственно автор, цветосимволика, метафизическая метафора, мотив.

Постановка проблемы. Начиная с 20-х гг. минувшего столетия, проблема форм авторского сознания активно исследуется в филологической науке (М. Бахтин, В. Виноградов, Я. Зунделович, Н. Рымарь, И. Карпов, Е. Орлова). Она решается как при изучении творчества отдельных авторов, так и в работах обобщающего характера. Как известно, особенности авторского сознания в значительной степени обусловлены родовой принадлежностью художественного текста. В литературоведческих трудах, посвященных изучению поэзии, внимание исследователей чаще всего сосредоточено на традиционных понятиях, а именно: «лирический герой», «лирическое «Я», «образ автора лирического текста», «собственно автор», «голос», «лирический субъект», «ролевой герой», «лирический персонаж», «персонаж-мистификация», «авторская маска». Все они отражают те или иные аспекты авторского сознания и индивидуальной поэтики. Теоретические поиски в этом направлении обогащаются анализом таких дефиниций, как «субъект-объектные», «субъект-субъектные» отношения в лирике, «неосинкретический субъект», «внеличностные формы выражения авторского сознания», которые существенно расширяют представление о формах авторского сознания в поэзии (Ю. Тынянов, Л. Гинзбург, Б. Корман, С. Бройтман, С. Руссова, И. Романова).

Цель настоящей статьи – выявить специфику лирического героя как одной из форм авторского сознания в поздних стихотворениях И. Бродского, вошедших в книгу стихов «Пейзаж с наводнением (Стихи 1987–1994 гг.)». На территории огромного «архипелага» бродсковедения этот аспект наименее изучен.

Общезвестно, что понятие «лирический герой» впервые сформулировано Ю. Тыняновым в статье «Блок». По мнению ученого, лирический герой – это «посредник, миф о поэте, созданный им самим» [18, с. 119]. В своем исследовании «О лирике» Л. Гинзбург утверждает двуплановость лирического героя: «... этот лирический двойник, эта живая личность поэта отнюдь не является эмпирической, биографической личностью, взятой во всей противоречивой полноте и хаотичности своих проявлений» [4, с. 128]. Литературоведы едины в утверждении, что лирического героя, несмотря на его близость к писателю, нельзя отождествлять с личностью самого автора. Кроме того, Л. Гинзбург выде-

ляет такие характерные черты лирического героя: внешность, двуплановость и психологизм. Следует отметить, что с двуплановостью лирического героя согласна и И. Роднянская. Литературовед пишет, что лирический герой – это «...своего рода художественный двойник автора-поэта» [15, с. 185]. Также интересным является замечание исследовательницы о том, что для сознания читателя лирический герой является некой легендарной правдой об определенном поэте. Для Б. Кормана лирический герой является особым типом сознания, при этом литературовед утверждает, что лирический герой «...является и субъектом, и объектом в прямооценочной точке зрения. Лирический герой это и носитель сознания, и предмет изображения: он открыто стоит между читателем и изображаемым миром» [9, с. 39]. Эти теоретические позиции положены в основу нашего исследования лирического героя И. Бродского.

Рассматривать лирического героя И. Бродского сложно, так как верно отметил Б. Хазанов: «Бродский – первый, а может быть, единственный в русской поэзии большой и крупный поэт, который не является лириком... Это поэт, которому лирическая стихия чужда, может быть, противопоказана» [13, с. 132]. Тем не менее, такие попытки имеются, но зачастую проблему «автор и лирический герой» рассматривают в контексте других, не считая ее специальным предметом.

Существуют различные точки зрения по этой теме. Так, по утверждению некоторых литературоведов, поэзия И. Бродского не дает оснований для определения в ней лирического героя. Поэтому В. Полухина предлагает употреблять термин «автопортрет поэта», а В. Кулле – «авторское «я». Противоположной точки зрения придерживается И. Романов. По его мнению, «найденные Полухиной примеры «автохарактеристик» поэта могут рассматриваться и как принадлежащие лирическому герою, который есть не что иное, как форма авторского сознания. Литературоведческий анализ В. Кулле также вряд ли пострадал бы, если вместо понятия «авторское «я» исследователь использовал бы понятие лирическое «я» [16]. По сути, речь идет о терминологической «разногласии», которая действительно существует при рассмотрении форм авторского сознания в лирике.

Синонимии категорий «лирический герой», «лирическое «я», «лирический субъект» и других терминов, характеризующих формы авторского сознания, наблюдаем в статье И. Романовой «Субъектно-объектная структура лирики Бродского» [17]. Автором статьи предложена оригинальная типология способов выражения лирического субъекта в поэзии И. Бродского. В ее основе – внутритекстовая коммуникация, которую составляют лирический субъект, сообщаемое и лирический адресат [17, с. 36]. Литературоведом сформулированы такие способы выражения лирического субъекта: 1) безлично; 2) «я» повествуемое (термин В. Шмида); 3) «я» повествующее (термин В. Шмида); 4) лири-